
DEMOGRAFSKI GUBITCI TIJEKOM DOMOVINSKOG RATA KAO ODREDNICA DEPOPULACIJE HRVATSKE (1991. – 2001.)

Dražen ŽIVIĆ, Nenad POKOS
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 314.87(497.5)"1991/2001"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. 6. 2004.

Svrha je ovoga istraživanja na temelju dostupnih, ali ne cjelovitih, podataka utvrditi/procijeniti veličinu i strukturu demografskih gubitaka tijekom rata, poglavito u domeni izravnih i migracijskih gubitaka stanovništva te gubitaka nataliteta. Cilj je studije ustanoviti uzročno-posljedičnu povezanost između ratnih demografskih gubitaka te pojave i produbljenja depopulacijskih procesa u domeni prirodnoga i ukupnoga kretanja stanovništva Hrvatske. Ratni demografski gubici Hrvatske tijekom Domovinskog rata nameću se kao značajan čimbenik suvremenih tendencija u razvoju stanovništva, poglavito u pojavi i produbljenju prirodne i ukupne depopulacije stanovništva. Utvrdili smo da su ukupni demografski ratni gubici Hrvatske između 1991. i 2001. godine iznosili 450.276 stanovnika. U strukturi tih gubitaka, migracijski gubici čine 92,94%, ratni mortalitet 4,93%, a gubici nataliteta 2,13%. Umanjimo li iskazane demografske ratne gubitke za kontingent doseljenih u Hrvatsku između 1991. i 2001. godine (232.966 osoba), dobivamo neto bilancu demografskih gubitaka od 217.310 osoba.

✉ Dražen Živić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p.p. 277, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Drazen.Zivic@pilar.hr

UVODNE NAPOMENE

Demografsku sliku Hrvatske danas karakteriziraju tri dugoročna, globalna i depopulacijska demografska procesa. Ukupnu depopulaciju stanovništva (pad/smanjenje broja stanovnika) Hrvatska je prvi put nakon Drugoga svjetskog rata zabi-

lježila u posljednjem međupopisnom razdoblju (1991. – 2001.). Na temelju objavljenih rezultata popisa stanovništva 2001. godine, apstrahirajući pritom problematiku metodološke (ne)usporedivosti rezultata popisa iz 1991. i 2001. godine,¹ možemo iznijeti podatak da je između 1991. i 2001. godine broj stanovnika u Hrvatskoj smanjen za gotovo 350 tisuća ili za 7,2%. Primijenimo li na rezultate popisa iz 2001. definiciju ukupnoga stanovništva ("de iure") kakva je bila 1991. godine, onda ukupna depopulacija u Hrvatskoj iznosi 6,1%, a ako kompariramo samo stanovništvo popisano u zemlji ("de facto"), onda bi ukupna depopulacija u našoj zemlji iznosila 6,6% (vidjeti tablicu 8).

Prirodna depopulacija stanovništva drugi je globalni demografski proces u razvoju stanovništva Hrvatske. Zbog svojih složenih uzroka i dalekosežnih učinaka ovaj proces postaje bitnim ograničavajućim čimbenikom uravnoteženoga populacijskog razvoja zemlje. Prirodno smanjenje stanovništva u Hrvatskoj prvi je put nakon Drugoga svjetskog rata zabilježeno 1991. godine, kada je "višak" umrlih osoba nad živorođenom djecom iznosio 3496 stanovnika.

Starenje stanovništva treći je globalni depopulacijski proces u razvoju stanovništva Hrvatske. Prema rezultatima popisa iz 2001. godine, stanovništvo Hrvatske karakterizira duboka starost kao tip dobnoga sastava stanovništva. Zbog izrazito nepovoljnih posljedica koje starenje stanovništva ima na prirodnu dinamiku stanovništva (osobito na kretanje nataliteta/fertiliteta), na ekonomsku strukturu, a u sklopu toga i na ekonomsku aktivnost stanovništva te na mehaničko i ukupno kretanje pučanstva, ono je danas zapravo najznačajnija dugoročna odrednica prirodne i ukupne depopulacije stanovništva Hrvatske.

Premda navedeni depopulacijski procesi u razvoju stanovništva Hrvatske nisu isključivo posljedica srbijanske oružane agresije i Domovinskog rata koji se vodio na velikom dijelu hrvatskoga državnog teritorija, nego su determinirani i brojnim drugim "unutarnjim" i "vanjskim", uglavnom dugoročnim i destabilizacijskim odrednicama demografskog razvoja, ipak se i ratni demografski gubitci Hrvatske tijekom Domovinskog rata nameću kao značajan čimbenik suvremenih tendencija u razvoju stanovništva, poglavito u pojavi i produbljenu prirodne i ukupne depopulacije, demografskog starenja i prostorne neujednačenosti u razmještanju stanovništva i gustoći naseljenosti (Gelo, 1999.). Naime, "u skupini vanjskih faktora depopulacije značajno mjesto pripada ratovima koji, preko velikog pomora vojnika i civila, smanjenja nataliteta te definitivne unutarnje i vanjske migracije, izazivaju dinamičko-strukturne poremećaje i uglavnom generiraju i pospješuju demografsku regresiju" (Nejašmić, 1991., 134). Osim nave-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 727-750

ŽIVIĆ, D., POKOS, N.:
DEMOGRAFSKI...

denog, zbog diferencijalnoga ratnog mortaliteta muškoga stanovništva dolazi do odgovarajućih poremećaja u spolnoj strukturi, a uslijed selektivnosti gubitaka prema dobi, remeti se na određen način i dobni sastav stanovništva. Drugim riječima, razvijaju se krnji naraštaji u dobno-spolnoj slici populacije. Smanjenje nataliteta i porast mortaliteta tijekom rata inducira dugoročne poremećaje ("demografski momentum") u prirodnoj dinamici stanovništva, poglavito u daljnjem kretanju nataliteta/fertiliteta, ubrzavajući pritom prirodno smanjenje i starenje stanovništva.

Prostorna selektivnost ratnih demografskih gubitaka bitna je odrednica regionalnih tendencija u razvoju stanovništva Hrvatske. Pritom svakako valja apostrofirati činjenicu da je izravnim ratnim stradanjima i razaranjima bila zahvaćena gotovo polovica državnoga teritorija s više od milijun stanovnika (popis iz 1991.) te da se pod višegodišnjom okupacijom krajem 1991. godine našlo više od tisuću hrvatskih naselja, otprilike s pola milijuna žitelja (Šterc i Pokos, 1993.). Unatoč činjenici da se ratne aktivnosti nisu odvijale na cijelom prostoru Hrvatske, ipak je tijekom rata najveći dio zemlje bio pogođen kako mjerljivim i predvidivim tako i nemjerljivim i nepredvidivim demografskim posljedicama rata. Štoviše, rat je promijenio utjecaj pojedinih demografskih i drugih odrednica na razvoj ukupnoga stanovništva Hrvatske (Akrap, Gelo i Grizelj, 1999.). S punim se pravom može istaknuti da je Hrvatska u prvoj polovici 1990-ih godina bila u jednoj od "neregularnijih faza svoga dosadašnjega demografskog razvitka" (Lajić, 1995., 55).

PREDMET, SVRHA I CILJ ISTRAŽIVANJA

Predmet su ovoga istraživanja demografski gubici stanovništva Hrvatske tijekom i nakon Domovinskog rata.² Cjelovitu kauzalnu analizu demografskih aspekata srbijanske oružane agresije na Hrvatsku valja promišljati iz dva temeljna polazišta – kroz analizu demografskog okvira i uzroka agresije te kroz raščlambu demografskih gubitaka i posljedica rata te osobito njihova dugoročnog utjecaja na razvoj stanovništva. Osim toga, veličina, struktura i prostorna selektivnost ratnih demografskih gubitaka vrijedan su pokazatelj intenziteta i prostorne usmjerenosti agresije, njezinim svojevrsnim demografskim "dokazom" (osobito kada je u pitanju "demografska potvrda" politike etničkoga čišćenja koju su srpske okupacijske vlasti i vojna sila provodile nad nesrpskim stanovništvom na tada okupiranim područjima Hrvatske). U prethodnim je studijama³ već upozoreno na najvažniji idejno-politički i demografski okvir rata protiv Hrvatske. Ovo istraživanje bavit će se isključivo posljedicama rata – kako u domeni ratnih demografskih gubitaka tako i u domeni njihova utjecaja na po-

javu i razvoj prirodne i ukupne depopulacije stanovništva Hrvatske.

Svrha je ovoga istraživanja na temelju dostupnih, ali ne-cjelovitih, podataka utvrditi/procijeniti veličinu i strukturu demografskih gubitaka tijekom rata, poglavito u domeni izravnih i migracijskih gubitaka stanovništva te gubitaka nataliteta. Cilj je studije – u skladu s objektivnim ograničenjima zbog manjka cjelovitih i pouzdanih izvora i građe – ustanoviti uzročno-posljedičnu povezanost između ratnih demografskih gubitaka i pojave, kao i produbljivanja depopulacijskih procesa u domeni prirodnoga i ukupnoga kretanja stanovništva Hrvatske.

METODOLOŠKA OBJAŠNENJA

U ovoj su studiji poslužile dvije temeljne skupine izvora podataka. Prvu skupinu čine popisna i vitalna statistika Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske. Riječ je o knjigama popisa i dokumentacijama u kojima su izneseni rezultati popisa stanovništva (napose za 1991. i 2001. godinu) te podatci vitalne statistike, koji se odnose na natalitet (rodnost) i mortalitet (smrtnost), a uz pomoć kojih se dobiva (izračunava) prirodni prirast (prirodna promjena). Riječ je, dakle, o primarnim statističko-demografskim izvorima podataka, najvišeg stupnja dostupnosti i vjerodostojnosti. Iskoristivost navedenih izvora podataka, imajući na umu predmet i cilj ovoga istraživanja, određena je različitom metodologijom popisa stanovništva i promijenjenom metodologijom prikupljanja i obradbe vitalnih događanja u Hrvatskoj u promatranom razdoblju (1991. – 2001.) te necjelovitošću podataka o natalitetu i mortalitetu za dio stanovništva na bivšim okupiranim područjima Hrvatske između 1991. i 1995., odnosno 1998. godine.

Kada je u pitanju hrvatska vitalna statistika, treba naglasiti da je sve do 1998. godine ukupno prirodno kretanje stanovništva Hrvatske bilo rezultanta broja živorođenih i umrlih u samoj Hrvatskoj, ali i broja živorođenih i umrlih stanovnika zemlje u inozemstvu. Često se u razmatranjima suvremenih demoreprodukcijских procesa stanovništva Hrvatske ta dvojnost zanemarivala ili zaboravljala (Akrap, 1998.). S obzirom na promijenjene popisne kriterije u popisivanju ukupnoga broja stanovnika Hrvatske, koji ipak većim dijelom počivaju na kriteriju "prisutnoga", a ne "stalnoga" stanovništva, te zbog činjenice da i Državni zavod za statistiku od 1998. godine objavljuje podatke o prirodnoj dinamici samo za stanovništvo u "zemlji", nametnula se potreba, radi usporedivosti podataka, da i za analitičku osnovu raščlambe prirodnoga kretanja u ovome prilogu uzmemo samo vitalna događanja ostvarena u Hrvatskoj, isključujući iz promatranja natali-

tet i mortalitet ostvaren u inozemstvu. Drugo važno metodološko objašnjenje vezano uz vitalnu statistiku jest činjenica da službeni podatci o broju živorođenih i umrlih u Hrvatskoj od 1991. do 1995. godine nisu cjeloviti. Naime, za to nam razdoblje nedostaju podatci vitalne statistike za stanovništvo na bivšim okupiranim područjima Hrvatske. S tih se područja vitalna statistika vodila samo za prognano stanovništvo koje je privremeni smještaj našlo na slobodnim područjima zemlje. U ovoj smo studiji za ocjenu vitalnih događanja na bivšim okupiranim područjima Hrvatske relevantnim smatrali procjenu grupe demografa iz 1999. godine, koji su pošli od pretpostavke da je "na tim područjima ostvarivan broj živorođenih ispod prosjeka po udjelu broja stanovnika ovog prostora u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske. Zbog iste činjenice, procjenjuje se da je demografski starije stanovništvo na okupiranim područjima, imalo iznadprosječan udio umrlih u ukupnom broju umrlih u Hrvatskoj u odnosu na svoj udio u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske" (Akrap, Gelo i Grizelj, 1999., 693). Navedeni su autori procijenili da je između 1991. i 1995. godine natalitet na tada okupiranim područjima Hrvatske iznosio 12.413 živorođene djece, a mortalitet 15.017 umrlih osoba, tako da je ostvarena prirodna depulacija od 2604 stanovnika.

Drugu skupinu čine sekundarni izvori podataka. To su izvori koji se primarno ne bave prikupljanjem i obradom demografskih podataka, ali ipak u djelokrugu svojega rada imaju evidentiranje ili vođenje odgovarajuće statističko-demografske baze, koja može poslužiti u raščlambi nekih parcijalnih aspekata problematike ratnih demografskih gubitaka Hrvatske. Navedeno se ponajprije odnosi na prikupljanje, evidenciju, obradbu i iznošenje podataka o broju poginulih, ubijenih, umrlih zbog posljedica rata i nestalih hrvatskih branitelja i civila te o broju prognanika, povratnika, izbjeglica i raseljenih osoba tijekom rata i u poratnom razdoblju. U navedenom kontekstu ovo se istraživanje moralo osloniti na službene i ovjerene, ali ne i posve cjelovite, podatke iz nekoliko izvora: Ministarstva hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata, Odjela za istraživanje i informiranje Ministarstva zdravstva te Komisije za zatočene i nestale vlade Republike Hrvatske (Ureda za zatočene i nestale). To je – između ostalog – razlog zbog kojega se ni veličina ratnoga mortaliteta tijekom rata u Hrvatskoj ne može posve cjelovito utvrditi. Osnovni izvor podataka o prisilnim migracijama tijekom Domovinskog rata i u poraću jest Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice nekadašnjeg Ministarstva za javne radove, obnovu i graditeljstvo Republike Hrvatske (nekada Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske). Podatci o iseljenim (izbje-

glim) Srbima iz Hrvatske preuzeti su od srpsko-crnogorskog ureda UNHCR-a i tamošnjih ureda za izbjeglice i raseljene osobe, odnosno Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore.

U dosadašnjim istraživanjima demografske problematike Domovinskog rata najčešće se nametao problem utvrđivanja izravnih demografskih gubitaka (poginulih i nestalih) srpskoga stanovništva koje je rat provelo na bivšim okupiranim područjima, posebno kada je riječ o stradalim pripadnicima vojske tzv. RSK. U nedostatku cjelovitih i vjerodostojnih izvora, brojem stradalih Srba do sada se uglavnom manipuliralo u dnevno-političke svrhe. Potonje se posebno odnosilo na podatke koje na svojim internetskim stranicama i publikacijama javnosti podastire srpska organizacija *Veritas* iz Beograda. Zbog toga je, radi potreba ovoga istraživanja, provedena analitička obradba "spiska poginulih i nestalih Srba s područja RH u razdoblju od 1990. do 1999. godine dokumentaciono-informacionog centra *Veritas*". Zbog nedostatnog broja vjerodostojnih i ovjerenih podataka o stradalima iz same *Veritasove* evidencije,⁴ obradba podataka iz potonjeg izvora učinjena je samo zato kako bi se dobila barem približna slika o strukturi i veličini demografskih gubitaka srpskoga stanovništva. Drugim riječima, u nastavku prezentirani podatci o poginulim i nestalim Srbima imaju tek orijentacijsku vrijednost, nikako nije riječ o konačnim ni o posve točnim brojkama. Štoviše, realnom se čini pretpostavka kako je riječ o zamjetno precijenjenim brojkama stradalih Srba na bivšim okupiranim područjima Hrvatske. Međutim, u nedostatku vjerodostojnijih izvora razboritije je donekle precijeniti nego podcijeniti veličinu njihova ratnoga mortaliteta u Hrvatskoj.

DUGOROČNE DETERMINANTE PRIRODNE I UKUPNE DEPOPULACIJE

Brojne su i dugoročne determinante prirodne i ukupne depopulacije stanovništva u Hrvatskoj tijekom posljednjih stotinu i nešto više godina. Među važnije svakako valja ubrojiti: demografske gubitke zbog dva svjetska rata, prekomorsko i europsko iseljavanje, bolesti i epidemije, gospodarske krize, agrarne reforme i kolonizacije, tendencije denataliteta ("bijela kuga"), demografsko starenje, ekonomsku emigraciju, ruralni egzodus, nedostatak aktivne, poticajne i pronatalitetne populacijske politike, pad nupcijaliteta, promjenu društvenoga položaja i uloge obitelji, nezaposlenost, socijalnu krizu... Zahvaljujući navedenom, tendencije dinamičko-strukturnoga razvoja stanovništva Hrvatske već dulje imaju – kao što ćemo u nastavku vidjeti – izrazito negativne razvojne pokazatelje. Srbijanska oružana agresija i ratni demografski gubitci/posljedice dodatno su pogoršali ionako većim dijelom poremećene ili narušene demografske procese, odnose i strukture u Hrvatskoj.

Početak 1990-ih godina Hrvatska je ušla u razdoblje prirodne depopulacije. Međutim, broj živorođenih u Hrvatskoj postupno se i kontinuirano smanjuje – s iznimkom poslijeratnoga kompenzacijskog razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata – još od sredine prošloga stoljeća (Nejašmić, 1986.). Između 1971. i 1990. godine natalitet stanovništva u Hrvatskoj smanjen je za 12,7%. Sredinom 1970-ih godina broj živorođenih u Hrvatskoj je rastao, zahvaljujući ulasku u fertilnu dob nešto brojnijih naraštaja ženskoga stanovništva rođenih u kompenzacijskom razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. Tako je između 1974. i 1979. godine natalitet u Hrvatskoj porastao za 7,6%. Međutim, nakon 1982. godine natalitet u Hrvatskoj je u stalnom, neprekinutom padu, pa je, primjerice, između 1982. i 1990. godine broj živorođenih u Hrvatskoj smanjen za čak 16,9%.

U istom razdoblju mortalitet u Hrvatskoj bilježi rast. Od 1971. do 1990. godine broj umrlih u Hrvatskoj povećan je za 16,2%. Posljedica je to, ponajviše, procesa demografskoga starenja, odnosno sve većega broja i udjela staroga stanovništva, koji onda zbog većeg rizika smrti generiraju povećanu smrtnost. To je razdoblje kada u staračku dob ulaze brojniji naraštaji rođeni u kompenzacijskom razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata.

☛ **TABLICA 1**
Prirodno kretanje stanovništva u Hrvatskoj (u "zemlji") od 1971. do 1990.

Godine	Broj živorođenih	Indeks promjene	Broj umrlih	Indeks Promjene	Prirodni prirast	Indeks promjene
1971.	61673	-	44538	-	17135	-
1972.	61487	99,7	47532	106,7	13955	81,4
1973.	61311	99,7	45285	95,3	16026	114,8
1974.	60538	98,7	44554	98,4	15984	99,7
1975.	61045	100,8	45175	101,4	15870	99,3
1976.	61876	101,4	44670	98,9	17206	108,4
1977.	63296	102,3	44799	100,3	18497	107,5
1978.	64023	101,1	48325	107,9	15698	84,9
1979.	65111	101,7	48003	99,3	17108	109
1980.	64904	99,7	49640	103,4	15264	89,2
1981.	63885	98,4	50953	102,6	12932	84,7
1982.	64810	101,4	50167	98,5	14643	113,2
1983.	63138	97,4	54635	108,9	8503	58,1
1984.	63066	99,9	53720	98,3	9286	109,2
1985.	60886	96,5	51610	96,1	9276	99,9
1986.	58181	95,6	51233	99,3	6948	74,9
1987.	57328	98,5	52493	102,5	4835	69,6
1988.	56964	99,4	52192	99,4	4772	98,7
1989.	54170	95,1	52039	99,7	2131	44,7
1990.	53869	99,4	51752	99,4	2117	99,3
1971.-1980.	625264	-	462521	-	162743	-
1981.-1990.	596297	95,4	520794	112,6	75503	46,4

Izvor: *Vitalna statistika Republike Hrvatske*, DZSRH, Zagreb.

Jasno je da su ovako nepovoljne tendencije u kretanju nataliteta i mortaliteta morale rezultirati smanjivanjem prirodnoga prirasta stanovništva u Hrvatskoj. Prirodni porast stanovništva u Hrvatskoj smanjen je od 1971. do 1990. godine sa 17.135 na 2117 stanovnika ili za 87,6%. Dok je od 1971. do 1980. ukupan prirodni prirast iznosio 162.743 stanovnika, do tle je od 1981. do 1990. godine ukupan prirodni prirast više nego prepolovljen (samo 75.503 stanovnika). Godine 1990. ostvareno je manje od četvrtine prirodnoga prirasta iz 1984. godine te manje od osmine prirodnoga prirasta iz 1971. godine.

Među važnije dugoročne determinante nepovoljnih tendencija u prirodnoj dinamici stanovništva u Hrvatskoj, poglavito u domeni kretanja nataliteta, valja ubrojiti:

Promjenu strukture ženskoga stanovništva prema fertilnim kontingentima – između 1961. i 2001. godine udio žena u predfertilnoj dobi smanjen je sa 25,6% na 16,0%, u fertilnoj dobi smanjen je sa 49,0% na 46,9%, a u postfertilnoj dobi povećan je sa 25,3% na 36,6%. Drugim riječima, značajno se smanjila/suzila potencijalna demografska osnovica reprodukcije u Hrvatskoj.

● **TABLICA 2**
Kretanje kontingenata ženskoga stanovništva Hrvatske od 1961. od 2001.

Kontingenti	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Predfertilni (do 14 godina starosti)	556975	491525	470518	451690	368467
Fertilni (od 15 do 49 godina starosti)	1064914	1174488	1152704	1149407	1080121
Postfertilni (50 godina i više)	549217	608757	732376	825885	842432
% predfertilni	25,6	21,5	19,8	18,3	16,0
% fertilni	49,0	51,4	48,5	46,6	46,9
% postfertilni	25,3	26,6	30,8	33,5	36,6

Izvor: *Popis stanovništva 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2002.; *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2001.

Kretanje opsega ženskoga fertilnog stanovništva – Između 1961. i 2001. godine broj žena u fertilnoj dobi (od 15. do 49. godine života) povećan je samo za 1,4%; istodobno je broj žena u predfertilnoj dobi smanjen za 33,8%, a u postfertilnoj dobi povećan je za čak 53,4%. Nepovoljan trend u kretanju kontingenta ženskoga stanovništva u fertilnoj dobi osobito je izražen nakon 1971. godine. Naime, između 1971. i 2001. godine broj ženskoga stanovništva od 15. do 49. godine života smanjen je za 8,0%. S obzirom na to da postoji korelacijska veza između broja živorođenih i broja žena u fertilnoj dobi (Gelo, 1987.), jasno je da je navedeni trend u dinamici opsega kontingenata ženskoga stanovništva imao nepovoljne posljedice za kretanje nataliteta/fertiliteta u Hrvatskoj u posljednjih tri-desetak godina.

Pojavu i produbljenje parcijalnih depopulacijskih procesa, kao što su, primjerice, procesi generacijske i reprodukcije de-

populacije – stopa neto reprodukcije stanovništva u Hrvatskoj već je potkraj 1950-ih godina pala ispod 1,0, što predstavlja graničnu vrijednost koja osigurava barem jednostavno generacijsko obnavljanje ženskoga stanovništva. Totalna stopa fertiliteta pala je u Hrvatskoj još daleke 1968. godine ispod granične vrijednosti od 2,1, koja osigurava jednostavno generacijsko obnavljanje ukupnoga stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1992.). Godine 1999. totalna stopa fertiliteta iznosila je tek 1,38 i bila je među najnižima u Europi.⁵

Promjene u kretanju broja sklopljenih brakova i kretanju stope nupcijaliteta – Između 1971. i 1990. godine broj sklopljenih brakova smanjen je za 25,9%, a stopa nupcijaliteta⁶ sa 8,5 na 5,8. Znamo li da je sve do 2000. godine udio djece rođene u bračnim zajednicama bio veći od 90% (doduše, s jasno izraženom tendencijom njegova smanjivanja⁷), razvidno je kako pad nupcijaliteta u Hrvatskoj ima vrlo nepovoljne posljedice za kretanje nataliteta, a time u konačnici i prirodne promjene. Svojevrsnu korelacijsku povezanost kretanja nupcijaliteta i broja živorođenih pokazuju podatci prema kojima je od 1981. do 1990. godine prosječna relativna godišnja promjena broja sklopljenih brakova iznosila -1,72%, a prosječna relativna godišnja promjena broja živorođenih -1,84%.

Dobna struktura stanovništva najvažnija je demografska struktura. Ona je u izravnoj uzročno-posljedičnoj ovisnosti sa svim relevantnim odrednicama demografskoga razvoja (reprodukcija, migracije...), ali i s ukupnom demografskom dinamikom na određenom prostoru. Poremetnje u ukupnom demografskom razvoju, izazvane unutarnjim ili pak vanjskim čimbenicima, kao što su, primjerice, prirodni pad, emigracija, ratovi, prirodne katastrofe i slično, urodit će poremetnjama u dobnoj slici naseljenosti, koja će tada poprimiti obilježja okrnjenosti. Jednom poremećena dobna struktura stanovništva teško će se i dugo obnavljati, a bit će i važan ograničavajući čimbenik demografskom razvoju, poglavito reprodukciji stanovništva. Zahvaljujući naslijeđenim, ali i suvremenim, procesima u razvoju stanovništva Hrvatske, dominantan proces u oblikovanju dobno-spolne strukture stanovništva Hrvatske jest demografsko starenje. Godine 1961. indeks starenja u Hrvatskoj iznosio je 34,3, 1971. godine 47,2, 1981. godine 52,6, 1991. godine već 66,7, a 2001. godine čak 90,7. U istom je razdoblju koeficijent mladosti bilježio stalan pad, a koeficijent starosti gotovo kontinuiran porast.

Starenje stanovništva zorno pokazuju i stope apsolutne promjene kontingenata stanovništva Hrvatske u odgovarajućim velikim dobnim skupinama (tablica 3), iz kojih je razvidno da je bitno narušen demografski okvir oblikovanja reprodukcijских i ekonomski aktivnih kontingenata stanovni-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 727-750

ŽIVIĆ, D., POKOS, N.:
DEMOGRAFSKI...

štva Hrvatske, što ima važne demografske, društvene i gospodarske posljedice. Naime, demografsko starenje kao posljedica dugoročnoga smanjivanja nataliteta i selektivne emigracije stvara mnoge probleme. Ono bitno utječe na stopu rasta stanovništva, na daljnje prirodno kretanje (osobito na pad nataliteta/fertiliteta), na smanjivanje udjela mladih, na daljnje smanjivanje udjela fertilnoga kontingenta, na prirodnu depopulaciju, na starenje radne snage, na porast osobne i javne potrošnje i slično.

Pokazatelji	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Broj stanovnika do 19 godina	1424992	1394683	1299488	1252469	1053240
Broj stanovnika od 20 do 59 godina	2240994	2348943	2582504	2624801	2409359
Broj stanovnika starih 60 godina i više	489057	658318	683127	834988	955556
Koeficijent mladosti	34,3	31,5	28,2	26,2	23,7
Koeficijent starosti	11,8	14,9	14,8	17,5	21,5
Indeks starenja	34,3	47,2	52,6	66,7	90,7
Broj stanovnika do 14 godina	1132067	1002489	963700	926179	754634
Broj stanovnika od 15 do 64 godine	2714731	2972397	3077155	3230039	2969981
Broj stanovnika starih 65 godina i više	308255	427058	524264	556040	693540
Tip dobnoga sastava*	kasna mladost	kasna mladost	na pragu starosti	starost	đuboka starost

* Tip dobnoga sastava određen je prema tipologiji S. Šterca, navedenoj u radu M. Klemenčića iz 1990. godine.

Izvor: *Popis stanovništva 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2002.; *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2001.

📌 **TABLICA 3**
Odabrani pokazatelji
dobne strukture
ukupnoga stanovništva
Hrvatske između
1961. i 2001.

➡ **TABLICA 4**
Kretanje broja i
pokazatelj promjene
ukupnoga
stanovništva Hrvatske
između 1948. i 2001.

Godina popisa	Broj stanovnika	Indeks međupopisne promjene	Bazni indeks (1948=100)	Prosječni godišnji porast/pad (u %)
1948.	3779858	-	100	-
1953.	3936022	104,1	104,1	0,8
1961.	4159696	105,7	110,0	0,7
1971.	4426221	106,4	117,1	0,6
1981.	4601469	104,0	121,7	0,4
1991.	4784265	104,0	126,6	0,4
2001.	4437460	92,8	117,4	-0,7

Izvor: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2001.; *Popis stanovništva 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2002.

Od 1948. do 1991. godine Hrvatska je imala demografski rast, no s jasno izraženom tendencijom njegova slabljenja nakon 1971. godine. Tako je između 1948. i 1953. porast ukupnog ("de iure") stanovništva Hrvatske iznosio 4,1%, od 1953. do 1961. godine 5,7%, od 1961. do 1971. godine 6,4%, od 1971.

do 1981. godine 4,0% te od 1981. do 1991. godine također 4,0%. Od 1948. do 1991. godine ukupno stanovništvo Hrvatske poraslo je za 26,6%, dakle, uvećalo se za četvrtinu. Međutim, promotrimo li stope prosječnoga godišnjeg porasta broja stanovnika, uočavamo činjenicu da se ona u cijelom razdoblju između 1948. i 1991. godine nalazila u kontinuiranom padu (sa 0,8% između 1948. i 1953. godine na 0,4% od 1981. do 1991.). Najprije usporavanje, a onda i stagnacija demografskoga rasta Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata povezano je, ponajprije, s pogoršanjem niza važnih dinamičko-strukturnih sastavnica i odrednica razvoja stanovništva, među koje – kao što smo vidjeli – valja ubrojiti: nepovoljne tendencije u demoreprodukciji (približavanje prirodnom padu), brojnu emigraciju te demografsko starenje. Stanovništvo Hrvatske prošlo je kroz razdoblje demografskoga prijelaza (tranzicije), koji je bio ubrzan, jer je normalan razvoj bio poremećen političko-vojn timer, društveno-gospodarskim i drugim zbivanjima, koja su bila u uskoj svezi s geopolitičkim položajem Hrvatske, na kontaktu Srednje i Jugoistočne Europe.

KLASIFIKACIJA I KVANTIFIKACIJA RATNIH DEMOGRAFSKIH GUBITAKA

Izravni demografski gubitci

Prema raspoloživim i analiziranim podacima, utvrdili smo da su izravni demografski gubitci⁸ u Hrvatskoj iznosili 22.192 osobe, od kojih su 8147 ili 36,7% poginuli hrvatski branitelji, 6605 ili 29,8% poginuli civili prema evidencijama hrvatskih institucija, 1218 ili 5,5% nestali hrvatski branitelji i civili te 6222 ili 28,0% poginuli i nestali Srbi (pripadnici vojske tzv. RSK-a i civili). Uzmemo li navedene brojke kao dobru osnovu za daljnja i dublja istraživanja, možemo procijeniti da je tijekom Domovinskog rata poginulo, ubijeno, nestalo ili umrlo zbog ratnih posljedica približno 0,5% ukupnoga stalnog stanovništva Hrvatske iz popisa 1991. godine.

Nekoliko je bitnih karakteristika izravn timer demografskih gubitaka u Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata:

(1) Relativno visok udio stradal timer civila (vjerojatno više od trećine od ukupnoga ratnog mortaliteta) nedvojbeno upućuje na svojevrsnu prostornu neselektivnost sam timer ratn timer aktivn timer. Drugim riječima, vojne operacije nisu se odvijale samo duž bojišnica nego su ratn timer razaranjima bila zahvaćena i područja, osobito gradovi, udaljenija od crta razdvajanja Hrvatske vojske i srpskih pobunjenika. Stalna granatiranja hrvatskih gradova (Vukovar, Vinkovci, Osijek, Pakrac, Karlovac, Zadar, Sisak, Gospić, Šibenik, Dubrovnik...) izazvala su relativno velike žrtve među civiln timer stanovništvom, osobito među dječjom i staračkom populacijom. Osim toga, dio civilno-

ga stanovništva stradao je i u odmazdama nakon zaposjedanja pojedinih dijelova hrvatskoga državnoga teritorija (u tom smislu vrlo su ilustrativni tragični primjeri Vukovara i Škabrnje) te prilikom oružanih borbi radi oslobađanja zemlje.

➔ TABLICA 5
Procjena ratnih
izravnih demografskih
gubitaka u Hrvatskoj
(1990. – 2002.)

Kategorije stradalništva	Apsolutni pokazatelj	Relativni pokazatelj
Poginuli hrvatski branitelji	8147	36,7
Poginuli civili prema evid. hrv. institucija*	6605	29,8
Nestali hrvatski branitelji i civili**	1218	5,5
Poginuli i nestali Srbi***	6222	28,0
Ukupno	22192	100

* Uključuje podatke za 4137 poginulih civila prema Izvješćima zdravstvenih ustanova, 600 poginulih civila na bivšim UNPA-područjima te za procijenjenih 1868 poginulih civila ekshumiranih iz masovnih i pojedinačnih grobnica.

**Prikazani broj nestalih osoba sa stanjem iz siječnja 2003.

*** Procijenjeni broj poginulih i nestalih Srba dobiven analitičkom obradom podataka prezentiranih na internetskim stranicama srpske organizacije *Veritas* iz Beograda.

Izvor: Ministarstvo hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata, Dokumentacijski odjel, Baza podataka, Zagreb, 2002.; www.veritas.org.yu; Medicinski fakultet, Odjel za istraživanje i informiranje, Zagreb, siječanj 2000.; *Izvoješće o radu Ureda Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale* (od 1. siječnja 2002. do 1. siječnja 2003.), Ured za zatočene i nestale, Zagreb, siječanj 2003.

(2) Istaknuto je već da struktura izravnih demografskih gubitaka može inducirati pojavu krnjih naraštaja u dobnoj slici te pojačati neravnotežu u spolnoj slici naseljenosti. Posljedica je to jasno izražene selektivnosti ratnoga mortaliteta prema spolu i dobi. Drugim riječima, u ratovima bitno više stradavaju muškarci (zbog većega sudjelovanja u vojnim postrojbama), i to u dobi između 20. i 40. godine života (vojno-obvezna dob). Premda ne raspolažemo svim relevantnim pokazateljima, potvrdu potonje tvrdnje možemo pronaći u dobnospolnoj strukturi poginulih i nestalih hrvatskih branitelja. Približno 76% poginulih, umrlih i nestalih branitelja imalo je u trenutku stradavanja (smrti/nestanka) između 20 i 40 godina, dakle, nalazilo se u najpovoljnijoj reprodukcijskoj i radnoj životnoj dobi. Utjecaj diferencijalnoga ratnog mortaliteta muškoga stanovništva na razvoj spolne strukture stanovništva Hrvatske jasno se uočava u porastu općega koeficijenta feminiteta stanovništva Hrvatske (sa 106,3 1991. godine na 107,8 2001.), što jasno implicira produbljenje spolne neravnoteže, s dalekosežnim posljedicama za kretanje nupcijaliteta i nataliteta/fertiliteta. Navedeno potvrđuje i porast specifičnih koeficijenata feminiteta u dobnim skupinama od 30 do 39 godina

(sa 96,3 na 100,1), od 40 do 49 godina (sa 97,8 na 99,2) te od 50 do 59 godina (sa 105,8 na 106,1).

(3) Struktura ratnoga mortaliteta prema vremenu i području stradavanja upućuje na vremensku i prostornu selektivnost izravnih demografskih gubitaka, s odgovarajućim prostorno-regionalnim posljedicama za razvoj stanovništva Hrvatske. Zbog nejednake prostorne razine objavljenih podataka te zbog – već naglašenih – neujednačenih metodoloških kriterija u prikupljanju podataka o ljudskim žrtvama, precizna regionalna raščlamba izravnih demografskih gubitaka stanovništva Hrvatske nije moguća. I ovdje možemo govoriti tek o orijentacijskim pokazateljima. Grupiramo li, tako, hrvatske županije prema uvjetnim geografskim regijama⁹ te isključimo li iz prikaza poginule i nestale za koje nije mogla biti utvrđena županija prijeratnoga prebivališta (za hrvatske branitelje i civile), odnosno županija rođenja (za Srbe), dobivamo sljedeće podatke: u središnjoj Hrvatskoj ratni mortalitet iznosi 6502 osoba, u istočnoj Hrvatskoj 9665 osoba, u sjevernom Hrvatskom primorju 319 osoba, u gorskoj Hrvatskoj 1259 osoba te u južnom Hrvatskom primorju 4019 osoba. Drugim riječima, poginuli, ubijeni, umrli zbog posljedica rata te nestali u središnjoj Hrvatskoj činili su približno 29,9% ratnoga mortaliteta u Hrvatskoj, u istočnoj Hrvatskoj – najviše – 44,4% ratnoga mortaliteta, u sjevernom Hrvatskom primorju 1,5% ratnoga mortaliteta, u gorskoj Hrvatskoj 5,8% ratnoga mortaliteta te u južnom Hrvatskom primorju 18,5% ratnoga mortaliteta u Hrvatskoj. Usporedimo li veličinu izravnih demografskih gubitaka s prijeratnim (ukupnim i stalnim) brojem stanovnika (popis iz 1991.), dobivamo, za ukupno stanovništvo Hrvatske, svojevrsnu opću stopu ratnoga mortaliteta od 4,6 promila, za središnju Hrvatsku od 2,9 promila, za istočnu Hrvatsku od 9,9 promila, za gorsku Hrvatsku od 14,5 promila, za sjeverno Hrvatsko primorje od 0,6 promila te za južno Hrvatsko primorje opću stopu ratnoga mortaliteta od 4,2 promila.

Odgovarajući metodološki problemi postoje i pri pokušaju definiranja vremenskog okvira izravnih demografskih gubitaka. Za poginule hrvatske branitelje i poginule/nestale Srbe raspoložemo godinom stradanja/nestanka. S obzirom na to da navedene kategorije ratnoga mortaliteta obuhvaćaju približno dvije trećine procijenjenih izravnih demografskih gubitaka Hrvatske tijekom Domovinskog rata, možemo ih smatrati dovoljno reprezentativnima za ocjenu vremenske selektivnosti ratnoga mortaliteta u Hrvatskoj. Iz podataka se vidi da je s obzirom na izravne žrtve rata najteža ratna godina 1991., tijekom koje je poginulo, ubijeno, umrlo zbog posljedica rata i nestalo približno 41,7% smrtno stradalih stanovnika Hrvatske. Iza 1991. slijedi 1995. godina, sa 21,9%, 1992. godi-

na sa 18,0%, 1993. godina sa 11,3% te 1994. godina sa 4,1% ratnoga mortaliteta u Hrvatskoj. Od 1996. do 2000. godine umrli zbog posljedica rata činili su oko 3,0% izravnih demografskih gubitaka Hrvatske.

Čisti demografski gubici (gubici nataliteta)

Jedan od vrlo važnih pokazatelja utjecaja rata na prirodnu dinamiku stanovništva Hrvatske u ratnom i poratnom razdoblju jesu čisti demografski gubici stanovništva. Čisti demografski gubici ili gubici nataliteta stanovništva u Hrvatskoj tijekom rata i zbog rata ulaze u skupinu neizravnih demografskih gubitaka, koji se moraju procijeniti. Temeljna je metodološka odrednica definiranja veličine čistih demografskih gubitaka odnos između ostvarenoga nataliteta u promatranom ratnom razdoblju i očekivanoga nataliteta koji bi se – s manjom ili većom vjerojatnošću – ostvario da nije bilo rata i koji se mora izračunati na temelju dosadašnje (izrazito nepovoljne) prirodne dinamike stanovništva.

Prvi korak u ocjeni gubitaka nataliteta jest procjena ukupnoga nataliteta u Hrvatskoj u analiziranom razdoblju. Prema službenim podacima, u Hrvatskoj je između 1991. i 1995. godine živorođeno 232.697 djece. Pridružimo li navedenom natalitetu procijenjeni broj živorođenih na tada okupiranim područjima Hrvatske (12.413 djece), dobivamo podatak da je između 1991. i 1995. godine u Hrvatskoj živorođeno ukupno 245.110 djece ili prosječno 49.022 djeteta godišnje. U skladu s navedenim proizlazi da je između 1991. i 1998. godine u Hrvatskoj živorođeno ukupno 389.000 djece (48.625 prosječno godišnje), a da je između 1991. i 2001. godine u Hrvatskoj ostvaren natalitet od 518.915 živorođenih (47.174 prosječno godišnje).

Drugi korak u ocjeni veličine čistih demografskih gubitaka stanovništva u Hrvatskoj jest procjena kretanja nataliteta od 1991. do 1995. godine u uvjetima izostanka rata. Pritom svakako valja imati na umu dosadašnje – već istaknute – nepovoljne dugoročne tendencije u dinamici nataliteta, kao i činjenicu da će upravo u tom razdoblju kroz najfertilnije razdoblje života prolaziti žene rođene između 1967. i 1971. godine, dakle, u godinama vrlo niske razine nataliteta (Gelo, 1987.). To su generacije žena čiji roditelji pripadaju krnjoj ratnoj generaciji iz razdoblja Drugoga svjetskog rata (Nejašmić, 1986.).

Procjenu očekivanoga mirnodopskog nataliteta proveli smo na temelju prosječne relativne godišnje promjene broja živorođenih od 1981. do 1990. godine, koja je iznosila -1,84%. Pritom smo duboko svjesni činjenice da je to tek jedna od nekoliko mogućih pretpostavki veličine mirnodopskoga nataliteta i metoda za njegov izračun. Aplicirajući navedeno smanjenje broja živorođenih na svaku iduću godinu od 1990. do

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 727-750

ŽIVIĆ, D., POKOS, N.:
DEMOGRAFSKI...

1995. godine, dobivamo podatak prema kojemu se u Hrvatskoj u neratnim uvjetima mogao od 1991. do 1995. godine očekivati natalitet od ukupno 254.839 živorođene djece, što u odnosu na procijenjeni ostvareni natalitet u Hrvatskoj u tom razdoblju predstavlja "manjak" od 9729 živorođene djece.

Kako i u normalnim prilikama određeni broj/postotak živorođene djece umire (Nejašmić, 1991.), procijenjeni bi gubitak nataliteta (9729) valjalo umanjiti za taj postotak. Između 1981. i 1990. godine u Hrvatskoj je ukupno u dobi do jedne godine umrlo 9624 djece, što je činilo 1,56% svih živorođenih u Hrvatskoj u tom razdoblju.¹⁰ Umanjimo li utvrđeni gubitak nataliteta (9729) za stopu mortaliteta dojenčadi, dobit ćemo čisti demografski gubitak od 9577 živorođenih. Drugim riječima, utvrdili smo da bi se između 1991. i 1995. godine u Hrvatskoj rodilo približno 9500 djece više nego što se uistinu rodilo da nije bilo srbijanske oružane agresije i rata. Procijenjeni gubici nataliteta iznosili su 1,84% ostvarenoga nataliteta u Hrvatskoj između 1991. i 2001. godine.

Migracijski demografski gubici

Prema pojmovnom određenju, pod migracijskim demografskim gubiticima razumijevamo gubitke stanovništva nastale zbog ratom inducirana pojačanog iseljavanja stanovništva iz zemlje. Oni su zbog svojega opsega, prostornog ishodišta te strukturno-demografskih obilježja izazvali složene i nepovoljne – kako kratkoročne tako i dugoročne – učinke na populacijski i društveno-gospodarski razvoj hrvatske države (Lajić, 2002.). Premda su prognanici, izbjeglice iz Hrvatske u inozemstvu te raseljeni/iseljeni/izbjegli Srbi iz Hrvatske najbrojniji kontingenti stanovništva Hrvatske koji su sudjelovali u prisilnim i drugim ratom induciranim migracijama između 1991. i 2001. godine (Domini, 1999.), sa stajališta migracijskih demografskih gubitaka na razini cijele zemlje relevantno je promotriti samo ratom induciranu vanjsku migraciju stanovništva.

U navedenom su kontekstu izbjeglice iz Hrvatske u trećim zemljama (Mađarska, Slovenija, Austrija, Njemačka, Švicarska, Švedska, Francuska, Australija, Novi Zeland...) te iseljeni/izbjegli Srbi najmasovniji ratom uzrokovani kontingenti vanjskih migranata stanovništva Hrvatske (Živić, 1999.; Živić i Pokos, 2002.). S obzirom na manjak posve pouzdanih i cjelovitih podataka, precizna kvantifikacija veličine navedenih kontingenata ratnih migranata nije moguća. Nepotpuni podatci kojima raspolažemo¹¹ kazuju da je koncem 1991. godine iz Hrvatske u inozemstvo izbjeglo približno 150.000 stanovnika i još 35.560 osoba (Srbi) u Srbiju i Crnu Goru te Bosnu i Hercegovinu. Radilo se, dakle, o ukupno 185.560 osoba, koje su činile 3,9% ukupnoga stalnog stanovništva Hrvatske pre-

ma popisu iz 1991. godine. Nakon 1991. godine broj izbjeglica u inozemstvu počeo se postupno smanjivati, sve do 1998. godine, kada u trećim zemljama više nije bilo registriranih izbjeglica iz Hrvatske. Razloge toga smanjenja uglavnom ćemo uz povratak izbjeglica u Hrvatsku te u bitno manjoj mjeri uz integraciju toga stanovništva u zemljama izbjega.

Godina	Broj prognanika (ugl. Hrvati)	Indeks promjene	Broj raseljenih osoba (ugl. Srbi)	Indeks promjene	Izbjeglice iz RH u trećim zemljama	Indeks promjene	Izbjeglice iz RH u SiCG i BiH*	Indeks promjene
1991.	550000	-	-	-	150000	-	35560	-
1992.	260705	47,4	-	-	77550	51,7	60453	170,0
1993.	232103	89,0	-	-	59949	77,3	70586	116,8
1994.	199807	86,1	-	-	56887	94,9	77438	109,7
1995.	210592	105,4	-	-	35000	61,5	283138	365,6
1996.	138088	65,6	-	-	16825	48,1	336999	119,0
1997.	101660	73,6	31667	-	5000	29,7	376999	111,9
1998.	72676	71,5	10503	33,2	-	-	342600	90,9
1999.	46273	63,7	4739	45,1	-	-	337591	98,5
2000.	30647	66,2	3487	73,6	-	-	313877	93,0
2001.	19991	65,2	3411	97,8	-	-	268507	85,5
2002.	13748	68,8	3352	98,3	-	-	250252	93,2
2003.	11904	86,6	2091	62,4	-	-	237160	94,8

* Podatci prema službenim izvorima Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine.

Izvor: *Izveštje o povratku prognanika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj od 2000. do 2003.: Povrat imovine, stambeno zbrinjavanje, obnova*, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Zagreb, listopad 2003. godine.

ⓘ TABLICA 6

Kretanje broja prognanoga i izbjegloga stanovništva Hrvatske od prosinca 1991. do rujna 2003. godine

Za razliku od prethodne kategorije ratnih migranata, kontingent iseljenog/izbjeglog srpskog stanovništva Hrvatske bilježi od prosinca 1991. do rujna 1997. godine kontinuiran porast. U tom je razdoblju službeno registriran broj srpskih ratnih migranata¹² porastao sa 35.560 na 376.999 osoba. Prihvaćanjem politike manjinskoga povratka, u Hrvatsku se između 1996. i 2003. godine vratilo 82.357 srpskih iseljenika/izbjeglica iz Srbije i Crne Gore te Bosne i Hercegovine.¹³ U rujnu 2003. godine u tim dvjema državama nalazilo se još približno 240.000 osoba srpske etničke pripadnosti iz Hrvatske.¹⁴ Kako bismo procijenili utjecaj srpskoga ratnog iseljeničkog/izbjeglog kontingenta iz Hrvatske na promjenu broja stanovnika Hrvatske tijekom posljednjega međupopisnog razdoblja, valja iznijeti podatak da je u rujnu 2001. godine u Srbiji i Crnoj Gori te u Bosni i Hercegovini boravilo još 268.507 srpskih iseljenika/izbjeglica iz Hrvatske.

UTJECAJ DEMOGRAFSKIH GUBITAKA NA RAZVOJ PRIRODNE I UKUPNE DEPOPULACIJE

Pri ocjeni utjecaja prikazanih kategorija demografskih gubitaka na pojavu i razvoj prirodne i ukupne depopulacije stanovništva Hrvatske između 1991. i 2001. godine valja ponajprije imati na umu da je zbog manjkavih i nedovoljno pouzdanih

izvora podataka nemoguće do kraja kvantificirati veličinu demografskih gubitaka, kao i njegove kratkoročne i dugoročne učinke na dinamičko-strukturni razvoj stanovništva Hrvatske.

U tablici 7 dani su službeni podatci o kretanju broja živorođenih i umrlih u Hrvatskoj (u "zemlji") između 1991. i 2002. godine. Iz tih se podataka vidi da je Hrvatska zemlja s vrlo izrazitom prirodnom depopulacijom stanovništva. U kontekstu utjecaja rata na prirodno kretanje stanovništva znakoviti su podatci o kretanju broja živorođenih. Tako je 1991. u odnosu na 1990. godinu živorođeno 5,7%, a 1992. u odnosu na 1991. godinu (to je razdoblje najintenzivnijih ratnih aktivnosti) živorođeno čak 12,1% djece manje. Između 1990. i 1992. godine relativan pad broja živorođenih iznosio je 17,1%. U navedene je tri godine stopa nupcijaliteta pala sa 5,8 na 5,0, a broj sklopljenih brakova smanjen je za petinu (20,6%). Ukupno je između 1991. i 2002. godine – na temelju službenih podataka – u Hrvatskoj ostvarena prirodna depopulacija od -71.706 stanovnika.

● **TABLICA 7**
Prirodno kretanje stanovništva u Hrvatskoj (u "zemlji") od 1991. do 2002. godine

Godina	Broj rođenih	Indeks promjene	Broj umrlih	Indeks promjene	Prirodni prirast
1991.	50815	-	54311	-	-3496
1992.	44679	87,9	51323	94,5	-6644
1993.	46106	103,2	50219	97,8	-4113
1994.	45426	98,5	48802	97,2	-3376
1995.	45671	107,6	49826	102,1	-4155
1996.	48218	105,6	49657	99,7	-1439
1997.	48604	100,8	50801	102,3	-2197
1998.	47068	96,8	52311	103	-5243
1999.	45179	96	51953	99,3	-6774
2000.	43746	99,3	50246	97,8	-6500
2001.	40993	93,7	49552	98,6	-8559
2002.	40094	97,8	50569	102,1	-10475
Naknadno upisani u državne matice umrlih	-	-	8732	-	-8732
1991. – 2002.	546596	-	618302	-	-71706
1991. – 2001.	506502	-	567733	-	-61231

Izvor: *Vitalna statistika Republike Hrvatske*, DZSRH, Zagreb.

Međutim, ako službenim podacima pribrojimo procijenjeni natalitet i mortalitet na bivšim okupiranim područjima (12.413 živorođenih i 15.017 umrlih), onda dobivamo prirodnu depopulaciju od -63.835 osoba. Dodamo li navedenim brojkama i procijenjeni ratni mortalitet srpskoga stanovništva na bivšim okupiranim područjima (6222), prirodni pad stanovništva Hrvatske iznosi -70.057 osoba. Uključimo li u izračun i utvrđeni gubitak nataliteta za razdoblje od 1991. do 1995. godine

(9577), dobivamo prirodno smanjenje stanovništva od -60.480 stanovnika. Može se procijeniti da su samo gubitci nataliteta za približno 13% povećali opseg prirodne depopulacije u Hrvatskoj. Drugim riječima, demografski ratni gubitci nisu isključiv razlog pojave i produbljena prirodne depopulacije stanovništva u Hrvatskoj, ali se razložno može pretpostaviti da bi prirodno smanjenje stanovništva bilo manje da rata nije bilo, a time bi manje bile i negativne posljedice nepovoljnih tendencija u prirodnom kretanju stanovništva.

Godina	Ukupan broj stanovnika	Broj stanovnika prema kriteriju "de facto"	Broj stanovnika prema kriteriju "de iure"
1991.	4784265	4499049	4784265
2001.	4437460	4200214	4492049
Indeks	92,8	93,4	93,9
Apsolutna promjena	-346805	-298835	-292216

● **TABLICA 8**
Promjena broja stanovnika Hrvatske između 1991. i 2001. godine

Rezultati popisa iz 2001. godine, uz poznavanje vitalne statistike za promatrano razdoblje, daju nam i orijentacijsku mogućnost procjene grube migracijske bilance između 1991. i 2001. godine. S obzirom na to da popis iz 2001. godine, kao i iz 1991. godine, u ukupnom stanovništvu Hrvatske "razlikuje" kontingent prisutnoga stanovništva u zemlji i odsutnoga u inozemstvu, onda je metodološki posve prihvatljivo procjenu migracijske bilance temeljiti na "de facto" broju stanovnika iz oba popisa, premda ne postoji potpuna usporedivost navedenih kontingenata u tim popisima stanovništva. Dakle, 1991. u zemlji je popisano 4.499.049 osoba, a 2001. godine 4.200.214 stanovnika.¹⁵ Apsolutna promjena "de facto" stanovništva između dva popisa bila je negativna i iznosila je 298.835 osoba. U Hrvatsku se, prema rezultatima posljednjega popisa, u proteklom desetljeću uselilo 232.966 osoba.¹⁶ Očekivani (procijenjeni) broj stanovništva Hrvatske, utemeljen samo na broju doseljenih, iznosio bi 2001. godine 4.732.015 stanovnika. Razlika između stvarno popisanoga i očekivanoga broja stanovnika Hrvatske iznosila bi u tom slučaju -531.801 osoba. Odbijemo li od navedenoga rezultata ostvaren prirodni pad stanovništva između 1991. i 2001. godine od 70.057 osoba,¹⁷ dobivamo procijenjeni ukupni broj iseljenih iz Hrvatske od 1991. do 2001. godine od 461.744 osoba. Prema dostupnim podacima, tijekom 2001. godine u Srbiji i Crnoj Gori te Bosni i Hercegovini nalazilo se još 268.507 iseljenih (izbjeglih) Srba iz Hrvatske,¹⁸ tako da možemo procijeniti da se u "ostalim" iseljeničkim tokovima iz Hrvatske u proteklom desetljeću iselilo približno 190.000 stanovnika. Na temelju rečenog možemo procijeniti da je između 1991. i 2001. godine Hrvatska ostvarila grubu negativnu migracijsku bilancu ("višak" iseljenih u odnosu na doseljene) od 228.778 stanovnika.

Kategorije gubitaka	Apsolutni pokazatelj	%	%
Izravni demografski gubitci (ratni mortalitet)	22192	4,93	-
Migracijski gubitci kao posljedica rata	418507	92,94	-
Ukupni stvarni demografski gubitci	440699	-	97,87
Čisti demografski gubitci	9577	2,13	2,13
Ukupni demografski ratni gubitci	450276	100	100

○ TABLICA 9
Bilančna tablica
ukupnih demografskih
ratnih gubitaka
Hrvatske

Konačno, valja nam zaključno odgovoriti na pitanje: koliki su ukupni demografski gubitci Hrvatske u Domovinskom ratu? Utvrdili smo izravne demografske gubitke (ratni mortalitet) od 22.192 osobe, čiste demografske gubitke ili gubitke nataliteta od 9577 nerođena djeteta te migracijske gubitke od 418.507 osoba. Ova posljednja kategorija gubitaka rezultanta je metodološkoga postupka prema kojemu smo kontingentu iseljenih/izbjeglih Srba (268.507 osoba 2001. godine), koja se gotovo u cijelosti može uzeti kao posljedica rata, dodali procijenjeni broj iseljenih iz Hrvatske zbog ratnih okolnosti i poratnih teškoća (150.000).¹⁹ Vodeći računa o prethodno navedenom, utvrdili smo ukupne demografske ratne gubitke u Domovinskom ratu od 450.276 stanovnika. U strukturi tih gubitaka, ratni mortalitet čini 4,93%, migracijski gubitci 92,94%, a gubitci nataliteta 2,13%. Zahvaljujući relativno velikom kontingentu doseljenih u Hrvatsku između 1991. i 2001. godine (232.966 osoba), iskazani ukupni demografski ratni gubitci djelomično su kompenzirani, tako da njihova svojevrsna neto bilanca iznosi 217.310 stanovnika.

Na osnovi iznesenih podataka/procjena može se argumentirano tvrditi da su ratom i ekonomskim razlozima uzrokovane migracije stanovništva Hrvatske dominantna odrednica njezine ukupne depopulacije, dok u tom smislu izravni demografski gubitci i gubitci nataliteta realno imaju puno manje značenje.

BILJEŠKE

¹ O metodologiji popisa stanovništva 2001. godine te o nekim metodološkim problemima usporedbe rezultata popisa 1991. i 2001. godine, vidjeti u: Pokos (2003.) i Wertheimer-Baletić (2003.).

² Ukupni ratni demografski gubitci obuhvaćaju sve gubitke stanovništva na nekom teritoriju do kojih je došlo zbog rata. Oni se dijele na dvije osnovne skupine. Prvu skupinu, koja se u demografskoj literaturi naziva i stvarnim demografskim gubitcima, čine izravni demografski gubitci ili izravne žrtve rata, tj. ratni mortalitet (poginuli tijekom rata i umrli zbog posljedica ratnih okolnosti, što se moglo dogoditi i nakon završetka ratnih djelovanja), i migracijski gubitci (gubitci nastali iseljavanjem stanovništva zbog rata). Drugu skupinu demografskih gubitaka čine posredni ili neizravni gubitci stanovništva. Tu – kao što se može pretpostaviti – nije riječ o stvarnim osobama, nego o broju stanovnika koji se nisu rodili zbog različitih ratnih po-

remećaja, a najvjerojatnije bi se rodili da rata nije bilo. Ti se gubitci nazivaju i čistim demografskim gubitcima ili gubitcima nataliteta zbog rata (Lah, 1951., 1952.).

³ Detaljnije vidjeti u: Šterc i Pokos (1993.), Javorović (1995.), Jurčević (1996.), Tarle (1993.), Živić (2001.a, b), Žuljić (1997.).

⁴ Primjerice, nedostaje podatak o mjestu prijeratnoga prebivališta stradalnika, što je nužan podatak prema kojemu se ocjenjuje jesu li stradali – bez obzira na mjesto rođenja – bili stanovnici Hrvatske ili nisu. Osim toga, poimeničan popis ne sadrži podjelu na broj poginulih i broj nestalih osoba; ove su kategorije sjedinjene i gotovo praktički neiskoristive u analizi strukture demografskih gubitaka srpskoga stanovništva na bivšim okupiranim područjima Republike Hrvatske.

⁵ Izvor: *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2001.

⁶ Broj sklopljenih brakova na tisuću stanovnika.

⁷ Godine 2001. prvi je put udio djece rođene u izvanbračnim zajednicama premašio 10% (10,3%) od ukupnoga broja živorođenih u Hrvatskoj.

⁸ Izravni demografski gubitci u pojmovnom se smislu mogu definirati i kao ratni mortalitet u užem (poginuli, ubijeni i umrli zbog posljedica rata/ranjavanja), odnosno ratni mortalitet u širem smislu riječi (uz već navedene kategorije stradalnika uključuje i kategoriju nestalih osoba).

⁹ U ovom smo prilogu sastavnicama središnje Hrvatske smatrali Grad Zagreb te Zagrebačku, Krapinsko-zagorsku, Sisačko-moslavačku, Karlovačku, Varaždinsku, Koprivničko-križevačku, Bjelovarsko-bilogorsku i Međimursku županiju; istočne Hrvatske Osječko-baranjsku, Vukovarsko-srijemsku, Brodsko-posavsku, Požeško-slavonsku i Virovitičko-podravsku županiju; sjevernog Hrvatskog primorja Istarsku i Primorsko-goransku županiju; gorske Hrvatske Ličko-senjsku županiju te južnog Hrvatskog primorja Splitsko-dalmatinsku, Zadarsku, Šibensko-kninsku i Dubrovačko-neretvansku županiju.

¹⁰ *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1999.*, DZSRH, Zagreb, 1999.

¹¹ Naime, točan podatak o broju stanovnika Hrvatske koji su zbog rata izbjegli u inozemstvo nije poznat. Hrvatski Ured za prognanike i izbjeglice nije vodio evidenciju toga stanovništva. Određen broj osoba napustio je Hrvatsku, ali u zemljama izbjega nije (mogao ili želio) prijavio izbjeglički status, jer je privremeni smještaj vrlo brzo zamijenio useljeničkim. Premda ne raspolažemo egzaktnim podatcima, može se pretpostaviti da je u tom kontingentu stanovništva relativno najveći udio Mađara, koji su nakon okupacije Baranje bili prisiljeni napustiti ovu hrvatsku regiju i izbjegli u susjednu Mađarsku, u kojoj su se vrlo brzo socioekonomski integrirali u lokalnu zajednicu.

¹² Unatoč činjenici da su Srbi Hrvatsku napuštali uglavnom u vrijeme izravnih ratnih aktivnosti, ipak valja biti oprezan pri generalizaciji uzroka i motiva njihova iseljavanja. Radi jasnoće izraza, cijeli smo kontingent iseljenih/izbjeglih Srba iz Hrvatske nazvali ratnim migrantima. Međutim, razlozi njihova iseljavanja nisu uvijek bili ratne prirode. Naime, kontinuiranost njihova odlaska, kao i prostorna selektivnost njihova egzodusa (Banovina, Kordun, istočna Lika, sjever-

ni dio Dalmatinske zagore), upućuje neprijeporno na to da su Srbi Hrvatsku napuštali i zbog gospodarske zaostalosti i socijalne nesigurnosti krajeva u kojima su živjeli, ali i zbog neprihvatanja realnosti postojanja hrvatske države, kao i neumitnosti procesa njihove teritorijalne i političke (re)integracije u novoutemeljenu i međunarodno priznatu hrvatsku državu.

¹³ Prema: *Izvešće o povratku prognanika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj od 2000. do 2003.: Povrat imovine stambeno zbrinjavanje, obnova*, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Zagreb, listopad 2003. godine.

¹⁴ Prema nedavno objavljenim podacima Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, u Srbiji su popisom stanovništva iz 2002. godine evidentirane još 220.164 izbjegle osobe iz Hrvatske, u što su uključeni i živorođeni u izbjeglištvu. (Izvor: *Izbeglički korpus u Srbiji prema podacima popisa stanovništva 2002.*, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004.)

¹⁵ U "de facto" broj stanovnika Hrvatske u popisu iz 2001. godine uključeni su: prisutno stanovništvo u vrijeme popisa te odsutno stanovništvo u zemlji.

¹⁶ Riječ je o broju doseljenika koji nakon useljenja u Hrvatsku nisu mijenjali mjesto prebivališta, jer se – prema metodološkim napomenama – ako se osoba selila više puta, upisivao podatak samo za posljednje preseljenje.

¹⁷ Navedena brojka uključuje službene podatke hrvatske vitalne statistike, procijenjeni broj živorođenih i umrlih na bivšim okupiranim područjima Hrvatske između 1991. i 1995. godine, naknadno upisane u državne matice umrlih te procijenjeni ratni mortalitet srpskoga stanovništva na bivšim okupiranim područjima zemlje tijekom rata.

¹⁸ Podatci prema: *Izvešće o povratku prognanika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj od 2000. do 2003.: Povrat imovine, stambeno zbrinjavanje, obnova*, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Zagreb, listopad 2003. godine.

¹⁹ Na temelju rezultata popisa iz 1991. i 2001. godine te prirodnoga kretanja stanovništva u posljednjem međupopisnom razdoblju procijenili smo da je iz Hrvatske, ne računajući srpski iseljenički/izbjeglički kontingent, iselilo približno 190.000 osoba. Njih uvjetno možemo smatrati ekonomskim emigrantima, ali i kod njih su ratne okolnosti bile značajan poticajni čimbenik iseljavanja, ako ne izravno, a ono zasigurno posredno. Drugim riječima, ratni i neratni čimbenici iseljavanja iz Hrvatske uvelike su isprepleteni. Stoga nemamo nikakvih objektivnih pokazatelja prema kojima bismo iz ukupnoga broja iseljenih mogli izdvojiti one kod kojih su ratni, a ne ekonomski, razlozi prevladali u odluci o odlasku iz Hrvatske. No kako je rat zbog svojih vrlo snažnih posrednih učinaka uvelike odredio mnoge aspekte života i rada u Hrvatskoj, smatrali smo da je ipak većina iseljenika (150.000 ili 80% procijenjenoga ukupnog broja iseljenih) svoju odluku o iseljavanju iz Hrvatske donijela potaknuta srbijanskom agresijom i njezinim negativnim učincima na gospodarski razvoj i socijalnu sliku hrvatske države.

LITERATURA

- Akrap, A. (1998.), Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji. U: *Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 11-68.
- Akrap, A., Gelo, J. i Grizelj, M. (1999.), Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 679-724.
- Domini, M. (1999.), Migracijski procesi uzrokovani raspadom Jugoslavije i agresijom na Hrvatsku, *Migracijske teme*, 15 (3): 323-345.
- Gelo, J. (1987.), *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Globus, Posebna izdanja, Razvoj stanovništva na tlu SR Hrvatske, Knjiga 1, Zagreb.
- Gelo, J. (1999.), Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 735-749.
- Javorović, B. (1995.), *Velikosrpska naježda i obrana Hrvatske*, Defimi, Biblioteka Hrvatski domovinski rat, Zagreb.
- Jurčević, J. (1996.), Srbijanska oružana agresija na Hrvatsku 1990.-1995. godine. U: *Jugoistočna Europa 1918.-1995.*, Zbornik izlaganja sa znanstvenog skupa, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 214-230.
- Klemenčić, M. (1990.), Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva, *Radovi*, br. 25: 73-80.
- Lah, I. (1951.), Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njihova primena na stanovništvo predratne Jugoslavije, *Statistička revija*, br. 2: 230-247.
- Lah, I. (1952.), Istinski demografski gubici Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, *Statistička revija*, br. 2-3.
- Lajić, I. (1995.), Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1994., *Revija za sociologiju*, 26 (1-2): 55-63.
- Lajić, I. (2002.), Hrvatske migracije početkom 21. stoljeća, *Migracijske i etničke teme*, 18 (2-3): 135-150.
- Nejašmić, I. (1986.), Prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske prema tipu naselja boravka, *Geografski glasnik*, br. 48: 123-135.
- Nejašmić, I. (1991.), *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Zagreb.
- Pokos, N. (2003.), Metodološke promjene u popisima stanovništva, *Hrvatska revija*, III (1): 29-35.
- Šterc, S. i Pokos, N. (1993.), Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 2 (2-3): 305-335.
- Tarle, M. (1993.), Geneza velikosrpske imperijalne misli, III. Demografski i vjerski odnosi Hrvata i Srba u Hrvatskoj, *Hrvatska revija*, 2-3 (170-171): 153-180.
- Wertheimer-Baletić, A. (1992.), Demografski razvoj i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, *Encyclopaedia Moderna*, XIII (2/38): 238-250.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 727-750

ŽIVIĆ, D., POKOS, N.:
DEMOGRAFSKI...

Wertheimer-Baletić, A. (2003.), Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine. U: *Hrvatski identitet u Europskoj Uniji*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, Zagreb, 117-138.

Živić, D. (1999.), Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 767-792.

Živić, D. (2001.a), Izravni demografski gubici (ratne žrtve) Hrvatske (1990.-1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice, *Društvena istraživanja*, 10 (3): 451-484.

Živić, D. (2001.b), Rat protiv Hrvatske – korijeni, uzroci i posljedice. U: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, broj 18 za 2000. godinu, Matica hrvatska – ogranak Vinkovci, Vinkovci, 111-140.

Živić, D. i Pokos, N. (2002.), Prisilne i druge ratom uzrokovane migracije stanovništva Hrvatske 1991.-2001. godine. U: *Zbornik uz 70. obljetnicu života Dragutina Pavličevića*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 430-443.

Žuljić, S. (1997.), *Srpski etnos i velikosrpstvo*, AGM, Zagreb.

Demographic Losses During the Homeland War as a Determinant of Depopulation in Croatia (1991–2001)

Dražen ŽIVIĆ, Nenad POKOS
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The purpose of this research is to determine/assess, based on accessible, but incomplete data, the extent and structure of demographic losses during the war, first and foremost in the domain of direct and migrational population losses and natality losses. The aim of the study is to uncover the causal connection between war demographic losses and the occurrence and strengthening of depopulation processes in the domain of natural and total population trends in Croatia. Croatia's war demographic losses during the Homeland War are a significant factor of contemporary population development tendencies, especially in the emergence and intensification of the natural and total depopulation processes. It has been determined that the total demographic war losses in Croatia between 1991 and 2001 amounted to 450 276 inhabitants. In the structure of these losses, migrational losses comprise 92.94%, war mortality 4.93%, and natality losses 2.13%. If the mentioned demographic war losses are reduced by the contingent of immigrants into Croatia between 1991 and 2001 (232 966 persons), we have a net balance of demographic losses comprising 217 310 persons.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 727-750

ŽIVIĆ, D., POKOS, N.:
DEMOGRAFSKI...

Bevölkerungsverlust im Aggressionskrieg (1991–95) als bestimmender Faktor der Entvölkerung Kroatiens im Zeitraum 1991–2001

Dražen ŽIVIĆ, Nenad POKOS
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Das Ziel dieser Arbeit ist, aufgrund verfügbarer, aber unvollständiger Angaben das Ausmaß und die Struktur des Bevölkerungsverlustes während des Krieges (1991–95) zu ermitteln/einzuschätzen, was sich vor allem auf die Zahl der unmittelbaren Kriegesopfer, auf Flüchtlinge und Vertriebene sowie auf den Geburtenrückgang bezieht. Die Verfasser möchten dem kausalen Zusammenhang zwischen den durch das Kriegsgeschehen verursachten Bevölkerungsverlusten einerseits und den sich verschärfenden Entvölkerungsprozessen innerhalb der natürlichen Gesamtbevölkerungsentwicklung in Kroatien andererseits auf den Grund gehen. Der durch das Kriegsgeschehen ausgelöste Rückgang der Bevölkerungszahlen erweist sich als wesentlich bestimmend für die aktuellen Tendenzen innerhalb der Bevölkerungsentwicklung, zumal hinsichtlich der sich intensivierenden natürlichen Gesamtentvölkerungstendenz. Der durch den Krieg verursachte Gesamtbevölkerungsverlust in Kroatien zwischen 1991 und 2001 betrug nach Ermittlung der Verfasser 450.276 Personen. Der durch Migration entstandene Verlust macht 92,94% aus, die Zahl der Todesfälle macht 4,93% aus, der Rückgang der Geburtenzahlen wiederum 2,13%. Zieht man davon das Kontingent der zwischen 1991 und 2001 Zugewanderten (232.966 Personen) ab, beträgt die Nettobilanz des Gesamtbevölkerungsverlustes 217.310 Personen.